

לשוננו לעם

עורכים: שושנה בהט, יוסף עופר, דוד טלשיר

מתוך

כרך מד, תשנ"ג



האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

הלעז בעברית*

א

הלעז בעברית בעייתו של מי הוא? התלונה על השימוש המרובה בלעז בחיינו יש שהיא מופנית אל בלשנים, ויש שהיא מופנית כלפי האקדמיה ללשון העברית, ואחת לכמה שנים היא עולה כנושא לדיון בכנסת. מכאן שפנים רבות לבעיית הלעז. דומה שהצד הבלשני שלה הוא דווקא הנוח לבירור, שהרי מבחינה בלשנית טהורה אפשר שאין כאן בעיה בכלל. מאימתי חשו קדמונינו ל"טהרת הלשון"? דוע ידעו תמיד שאין לשון נקייה מהשפעותיהן של לשונות אחרות, ואין כאן אלא שאלה של מידה, של כמות היסודות הבאים מבחוץ. על כן נקלטו בלשון חכמים אלפי מלים וצירופים מיוונית ומרומית (ראה בספרו הגדול בן שני הכרכים של שמואל קראוס, *Griechische und Lateinische Lehnwörter*, ברלין 1898–1899) בלא שראו בכך סכנה ללשון הקודש. ומטעם זה יכולים מילונאים של הלשון העברית בת ימינו למלא כרכים שלמים של מילונייהם במלים שמוצאן מאחת הלשונות הזרות, כלומר בלעזים (ולא כפי שנהג אליעזר בן-יהודה, שלא כלל את המלים האלה במילונו).

אם מבחינה בלשנית-עיונית טהורה אין הכרח לראות בלעז בעיה, יש ויש בו בעיה מבחינת הבלשנות השימושית וכן מהבחינה החברתית-תרבותית. נעיין בעובדות מתולדות הלשון העברית: בימי הביניים הושפעה הלשון העברית מלשון זרה, מהערבית (שהיא שפה שמית, כלומר לשון-אחות לעברית), והיא נשתנתה בחלקים נכבדים שלה עד לבלי הכר, עד כדי כך שיש הצדקה לכנותה "עברית משוערבת". מי שלא אימן עצמו לקרוא בטקסטים שנכתבו בעברית זו, שהייתה בעיקרה לשונם של מתרגמים, או מי שאינו יכול לשחזר לעצמו את המקור הערבי שהעברית עוצבה על פיו, יישאר

* בעקבות דברים בישיבת המליאה של האקדמיה ללשון העברית שנתקימה ביום ל' בסיוון התשנ"ב (1 ביולי 1992) והוקדשה ל"בעיית הלעז בעברית של ימינו". עיין אף בחוברות מג, ד, עמ' 147–150; מד, א, עמ' 33–41.

בפניו מה שנכתב בעברית התיבונית כספר החתום. לשון התיבונית עצמה ניחא, אפשר להתגבר על לימודה, אולם מי יכול לקרוא טקסטים קראיים בלא התמחות מיוחדת בקריאתם?

מדוגמה זו של לשון התיבונית ושל לשון התרגום מערבית לעברית בימי הביניים בכללותה אפשר לעמוד על עיקרה של הבעיה מצד שימושה של הלשון: כל זמן שמדובר בחזירת מלים זרות לעברית או אפילו בהשפעות על דרך תרגום שאילה של מלים בודדות ושל צירופי לשון קבועים (כגון צרפים או קולוקאציות), אפשר לראות הרחבת המילון בלבד; ומפחינות רבות, בייחוד מהבחינה החברתית-התרבותית, רשאים אנו לראות בהרחבה זו העשרה של הלשון במערכת מונחים וביטויים מעולם מושגים חדש שלא היה מוכר לדוברי עברית ולכותביה. זו ההצדקה לראות בפעולתו של שמואל אבן תיבון (ראה ב"פירוש מלות זרות" שלו שבמבואו לתרגום מורה הנבוכים להרמב"ם) פעולה ברוכה בעלת חשיבות עליונה בתולדות הלשון העברית ובתולדות הרוח והיצירה הרוחנית שנכתבה עברית בכללה.

הקושי בלשון תרגום זו הופך לבעיה של ממש כשההשפעה עוברת מתחום המילון לתחום התחביר. בתחום זה לשון התרגום מערבית לעברית נעשתה במקרים רבים לשון בפני עצמה המחייבת תלמוד. אלא שבכך עברנו מהבחינה הבלשנית של השפעת הלעז אל הבחינה החברתית-התרבותית שלה.

כאשר בוחנים את מידת השפעת הלעז על העברית בת ימינו אפשר להתעלם מעניין הגדלת אוצר המלים, שהרי כל זמן שיש דרישה להבעת מושגים שלא היה להם ביטוי בעברית, מתחייבת הרחבת המילון. אין הבדל עקרוני בין טביעת מונחים חדשים בוועדות האקדמיה ללשון העברית ובין קבלת מלים לועזיות לעברית. ויש לזכור שהכנסת המלים הלועזיות נעשית בדרכים שונות: יש שהלעז מתקבל בלא שינוי, ויש שהוא מותאם למערכת הפונטית-המורפולוגית של הלשון. תהליך זה אי אפשר לעצרו, ומשום כך אין הצדקה ואין טעם להילחם בו. יש טעם לפגם בהגזמות בו בתחומי חיים מיוחדים, אך הגזמה מעין זו אינה בעיה בלשנית אלא בעיה חברתית-תרבותית כללית. אעיר אגב כך על חידוש שנתחדש לאחרונה בתחום זה בעיתונות הכתובה. מלות אפנה לועזיות מוכנסות לרצף הטקסט העברי בלא סימן כלשהו להחדרת יסוד זר ללשון. כגון: אין (=in), אקשן (=action), פרוטקשן (=protection), פריימריז (=primeries).

בדורות קודמים סימנו חדירה כזאת בתוספת הציון "בלעז" (כגון רש"י), או בהטלת גרשיים בין שתי האותיות האחרונות של המלה הזרה (כך בספרות השו"ת).

מן הסיבות שפורטו לעיל אני נזקק לשאלת הלעז בלשון הפרסומת ובלשון הפתבה והריאיון העיתונאיים, ואף לא ללעז שבלשון הדיבור המוצגת ביצירות הספרות היפה כאמצעי אמנותי לעיצוב הדמות בדרך קרובה לאמת ("אותנטית"), בין שהדיבור המשופע בלעז נמסר מפי הדמויות במישרין ובין שהוא נמסר ב"דיבור המשולב" בידי הסופר (האני המספר). אפשר לצאת ידי חובת הזכרתו של כל המגזר הזה של הלעז בעברית המודרנית בקביעה שמבחינה בלשנית, ובייחוד מהבחינה המשלבית (שבתחום הבלשנות החברתית) אין זו בעיה. אמנם יש כאן תופעה מעניינת, מציאות שאפשר לתארה ולחקרה ולהסביר את התהוותה ואת התפתחותה, אבל אין בה סכנה ללשונו ההיסטורית, לתרבותנו ולעצמאותנו כעם. אפילו הלעז המוגזם, המיותר והצורמני, שלעתים רבות הוא בא שלא לצורך מתוך כוונה להתהדר ולהפגין "מומחיות", הוא לדעתי אפנה חולפת. לעזים מסוימים יוחלפו באחרים, ואף אלה יחלפו בבוא זמנם.

ב

רואה אני להתעכב בצד אחר של הלעז בעברית של ימינו: בהשפעת הלשונות האירופיות, הלא-שמיות, על לשונם של המחברים היוצרים בעברית יצירות של ספרות יפה, כשהם מדברים בשם עצמם ולא בשם דמויותיהם. האם יש עקבות של לעז בלשון המחבר בפרוזה של העברית בת ימינו? ואם יש בה, באיזה תחום הוא ניכר, והאם הוא בעיה המצדיקה תגובה? בתחום התחביר מן הדין להזכיר את השינוי המודע והמכוון שסופרים ועיתונאים מכניסים למערכת זמני הפועל בעברית. דנתי בתופעה ברשימה קצרה (בלשונות עברית חפ"שית 22 [תשמ"ה], עמ' 47-50). עיקרה הוא רצונם של כותבים להגיע לדיוק יתר בהבעת זמנים יחסיים בעברית (במיוחד של העתיד בעבר), בהפעלה חדשה של חילופי הצורות פֶּעַל-יִפְעַל. בשעתו נראתה לי התופעה כמשחק-שעשוע של עיתונאים שהוקסמו מן הצרפתית, אולם מאז מצאתי פרט מורפוסינטקטי חדש זה בריכוז מעורר תשומת לב בלשונו של סופר (שהוא אמנם גם עיתונאי), והדבר עשוי לעורר בעיה: כלום

נסכים להכניס שינוי במערכת הצורות ובתחביר של לשוננו? והרי קריאה מרוכזת וחוזרת ונשנית בלשונם של סופרים עשויה להתקבל בציבור כהיתר, ואפילו כמופת הראוי לחיקוי?

אדגים את דבריי אלה מספרו של חיים באר, **עת הזמיר** (תל-אביב תשמ"ח):

באחד מימי אלול הראשונים... טיפס חייל חכלילי-פנים מאותם הנערים בעלי חתימת הזקן **שיעשו** לימים סמלי-דת... (עמ' 9); ...התפאר שובין באזני זוגתו... אינה אלקים לידו... לימים, **כשיתגלגל** על יצועו מאוכזב ומבוזה... יחזור שובין ויידרש אל ראשית-מדון... ויאמר לרבנית... כי... ובשמץ התפארות יוסיף כי... (עמ' 62); את העצרת פתחה להקת הבסיס... מולה, שלימים ייעשה חלוץ הפופ החסידי ויקח בלי סוף שברי פסוקים עם לחנים קצובים, כירכר ופיזז לפני הנאספים... (עמ' 69); הסריס חפת את שרוולו, גילה את המספר... ואמר כי... נאם מי שיעשה לימים שר-הפנים... (עמ' 97).

אין אלו אלא דוגמות ממאת העמודים הראשונים ובקריאתי בספר ציינתי לי מקומות רבים נוספים. נמצא שאין כאן הפגנת יכולת לחידוש בתחביר באורח מקרי בלבד, אלא שיטה שבאה ללמד דרך הבעה חדשה לכל כותב עברית: כך יאה להביע את העתיד-שבעבר בדרך הדיוק המופלג. כביכול אין אנו נופלים בכך מהצרפתית או משפות אחרות שפיתחו מערכת מורפולוגית מיוחדת לכך?

תחום אחר הפרוץ בפני השפעת לשונות זרות גם בלשונם של סופרים הוא הצירופים לרמותיהם, כלומר תחום הפרזיולוגיה. בפתח הדיון בעניין זה מן הדין להעיר, שיש להבחין בין הלשונות השונות העשויות להשפיע והמשפיעות על העברית של ימינו בשעה שאנו מדברים על הלעז בעברית. לא כל לשון זרה תיחשב כמקור ללעז. דומה שכל הזועקים על סכנת הלעז בעברית אינם מתכוונים לארמית או ליוונית או לרומית, אף על פי שאין מפקפקים בגודל השפעתן על העברית במשך הדורות. אין אנו רואים לעז היום אלא בלשונות חיות, ובייחוד בלשונות שהן בעלות יוקרה בעיני חלק גדול של הציבור ויש לחשוש מהתגברות השפעתן על העברית המודרנית. השפעת הארמית, שהיא לשון אחות לעברית, איננה נחלת העבר בלבד. גם בימינו עשויה היא לחדור אל סוגים מסוימים של העברית, אלא שהמדובר בקבלת השפעה מן הארמית של הטקסטים הכתובים שהם מיסודות מורשתנו התרבותית, שהרי בימינו אין מגע בין הארמית החיה לעברית החיה. אנו מוצאים את ההשפעה במורפולוגיה: במורפמות

ובדגמים שיש בהם להעשיר את אוצר המלים של העברית בשדה המינוח (כגון צורות הפועל בבניין אָפֶּעַל ובנגזרות השמניות שלו), וביותר בתחום המילון. מרובֶּה היה חלקה של הארמית גם בפרזיולוגיה: בלשון העיתונות של הדורות שלפנינו יכולנו לקרוא "במאי קא עסקינן", "איפכא מסתברא", "מאי משמע" וכדומה. בדורנו מתמעטים ביטויים כאלה מחמת חשש הכותבים שקוראיהם לא יבינו במה מדובר. ואולי הכותבים עצמם שוב אינם בני בית בלשון זו.

אף על פי כן אין חיוניותה של הפרזיולוגיה הארמית מתבטלת מכול וכול בלשון העברית המודרנית, והיא מאריכה בה ימים בלבוש חדש, כשהיא מתאימה את עצמה, בחלקה או בשלמותה, לעברית. כך, דרך משל, "בר פלוגתא" או "בר הכי" הופך **בן כך** (ז' בן-חיים); "הדרא קושיא לדוכתה" – **חזרה השאלה למקומה** (ש"י עגנון); ויש כמובן גם משפטים ארמיים שמצטטים אותם בחלקם כגון **קריינא דאיגרתא...** או **איסתרא בלגנא...** ואחרים.

בעניין זה אין הארמית שונה מלשונות אירופה של היום. צירופי מלים ויחידות סמנטיות מורכבות עוברים מהן אל לשון הכתיבה הגבוהה בעברית המודרנית, גם בספרות יפה המוסרת את דברי המחברים. הצד השווה של ביטויים כאלה מלשון זרה הוא שהמחברים הכותבים מניחים שהקוראים יבינום: אם למדנים ומשכילים הם הקוראים, יבינו את הביטויים וייהנו מהם מפני שיש בידם לזהות את מקורם בלשון הזרה, וגם אם אין הם כאלה מכל מקום ירדו לסוף דעתם של הכותבים מפני שיש לביטויים מבנה ומובן שקופים בעברית.

הנה דוגמות אחדות מספרו של נתן שחם, **עד המלך** (תל-אביב תשל"ה):
 "...את השפעתו עליו **בשנות הסער והפרץ** של נעוריהם" (עמ' 18). מקור הביטוי הוא Sturm und Drang בגרמנית, אולם המחבר אינו מתרגם מילולית "הסערה והחתירה", משום שתרגום כזה לא יהיה מובן לקורא העברי שאינו מכיר את המקור הגרמני. "נשתכחו והלכו **במרוצת השנים**" (עמ' 19) = im Laufe der Jahren; אין הסופר כותב "במרוץ השנים" או "בתהליך השנים". "לכתוב את הדברים **שחור על גבי לבן**" (עמ' 20) = schwarz auf weiss; הסופר לא תרגם "שחור על לבן". "...בחוש טבעי הרגישו במשאלתו **'להדהים את הבורגני'**" (עמ' 126) = pour épater le bourgeois; לא תורגם "להפחיד את האזרח" או "להפתיע את הבורז'ואה".

"אלה הם דברים שהכול משתדלים לטאטא מתחת למרבד" (עמ' 139) = to sweep under the carpet; לא תורגם "מתחת לשטיח". תופעה זו עצמה מתגברת במשלב הספרות היפה, כשהמחברים כותבים בשם עצמם, ולשונם משופעת בסימני השפעה מלשונות אירופה (בייחוד מאנגלית, אל נכון האמריקנית) בתחום הפרזיולוגיה של משלבי לשון לא גבוהים במיוחד.

נעיין בדוגמות מקריות: "והוא משקם עצמו בארוחת בוקר כבדה בפנסיון קטן וצנוע בלב ברלין הישנה, מכל המקומות שבעולם" (א"ב יהושע, מולכו [ירושלים תשמ"ז], עמ' 102) = of all places of the world; "לבסוף טבל באמבטיה מלאה קצף... והתיז מי-אחרי-גילוח" (שם, עמ' 282) = after-shave lotion; ובדיבור אחת הדמויות: "אבל מולכו נפגע, על גופתי המתה, אמר בחימה" (שם, עמ' 253) = over my dead body; "כששמעו הערבים 'לא תגנוב' הם קיבלו רגלים קרות" (תכנית הרדיו "כמעט שבת", מנחם מיכלסון, 5.6.92) = they got cold feet.

אין צריך לומר שפרזיולוגיה אנגלית-אמריקנית כזאת שכיחה מאוד בלשונם המדוברת הפורמלית (התקנית בעיני רוב הציבור) של חוגים מהמקצועות החופשיים: "על פניו נראה..." (= on the face of it); "לא בדיוק רצה..." (= not exactly); "החזיק אותו קצר"; "יש לקצץ בפינות"; "עומד מאחורי הפינה", "חיפשו אותו..."

קשה להשלים עם ההשתעבדות הזאת לאנגלית (שאינה ספרותית במובהק) בתחום רגיש זה של הלשון החיה. אפשר לפתור את הבעיה בזהירות יתר בבחירת הביטויים שמבקשים להשתמש בהם, ובעיקר בניסיון לחשוב את מחשבותינו טרם הבעתם (בעל פה או בכתב) בעברית, ולא בשפה זרה: לעתים אין הדבר הזה קל, ולעתים אין אנו מגיעים לרמה זו כלל.

ג

אגב אימוץ ביטויים משפות אירופה ומתרבותן, סופרינו פותחים פתח לחדירתן של תמונות תשתית ממערכת אמונות ודעות שדוברי עברית וכותבי עברית הקפידו מאז ומתמיד להסתגר בפניהם. כוונתי לביטויים שמקורם הראשון בכתבי הקודש של הנצרות, באוונגליונים. לשונותיהם של העמים הנוצריים ספוגות משקעים ממקור דתי-תרבותי זה, ובהשפעתן חלק מן

הביטויים האלה עובר גם אל לשונותיהם של עמים לא-נוצריים. נציגי התרבות בלשונות המושפעות לא תמיד חשים בשאילה התרבותית, וייתכן שאילו הכירו הסופרים והעיתונאים את מקורם הנוצרי המובהק היו מתנזרים מהשימוש בהם.

עד שאיננו מתעמקים בתופעה ואיננו מעיינים בחומר הכתוב אין אנו מעלים על דעתנו עד כמה גדול שיעור החדירה של ביטויים כאלה ללשונו. נבדוק כאן אחדים מהם בספרות היפה בת ימינו.

מלח הארץ

מלח הארץ מציין את 'המיטב שבחברה, שְמנה וסְלתה'. מקור הביטוי ב"דרשת ההר", מתי ה, יג, $\Upsilon\mu\epsilon\iota\varsigma \acute{\epsilon}\sigma\tau\epsilon \tau\omicron \acute{\alpha}\lambda\alpha\varsigma \tau\eta\varsigma \gamma\eta\varsigma$ (= אתם מלח הארץ). אין הביטוי ידוע במקורות יווניים שמחוץ לאוונגליונים, ואפשר שמקורו בארמית (כך דעת פרופ' רנון קצוף, בשיחה עמי). בספרות העברית של ימינו הביטוי עולה לא רק בדברי הדמויות שבסיפורים, אלא גם בדברי המחברים. הנה כמה דוגמות הלקוחות ממאגר יצירות הספרות העברית של ימינו שבאוניברסיטת בר-אילן, מיסודו של פרופ' יעקב שויקה.

- והיה ניכר מייד וידוע כי הם האנשים העזים שעל גבורתם ועל גבורת גיפיהם תפארתם ועל עלילותיהם הנוראות... ועל היותם מלח הארץ וצבי תפארתה... (יזחר סמילנסקי, "שיירה של חצות", ארבעה סיפורים, תל-אביב תשי"ט, עמ' 176). בדברי המחבר.
- למה אתחנן לפניך. ארץ ניתנה ביד רשע. אתם מלח הארץ לכם הרכוש והשררה לכם החכמה והמשפט ואנחנו עפר ואפר תחת רגליכם... אתם תפארת ישראל ואנחנו הערב-רב... (עמוס עוז, קופסה שחורה, תל-אביב 1987, עמ' 190). במכתבו של סומו אל א' גדעון.
- הנה דולק, דוקטור, קיבוצניק מלח הארץ, חלוץ מגשים... (אלי עמיר, תרנגול כפרות, תל-אביב תשמ"ד, עמ' 134). בדברי האני המספר.
- ...וזיק היה מידה בהם עקיצות שנונות: שנתון פורה. לא הסתיר בזז דק כלפי אנשים שבעים, מרוצים-מעצמם. מלח הארץ. דור אחרון לשעבוד וראשון לגאולה אנחנו. כך עמדו בצוותא... (נ' שחם, עד המלך, חלק ראשון, עמ' 45). הדברים הם דברי המחבר, אלא שהם נאמרים ב"דיבור משולב", תוך טשטוש הגבול בין הרהורי המחבר למחשבות הדמות המתוארת.

וראה עתה בעניין זה את מאמרה של הדסה קנטור, "אקולוגיה לשונית", בלשונות עברית 33-35 (ספר היובל לגב"ע צרפתי, רמת-גן תשנ"ב), עמ' 235-242, בייחוד עמ' 239.

הצלב שלו, נושא את הצלב שלו

מקורו של ביטוי זה בכמה מקומות בברית החדשה, כגון ביוחנן יט, יז: *καὶ βαστὰ ζωὴν ἑαυτῷ τὸν σταυρὸν* (= ונשא את הצלב שלו). שם מדובר כמובן על הצלב עצמו, במשמעות הפיסית. יש להניח שהיוונית שבברית החדשה שאלה מהעברית ומהארמית את הביטוי המתאר מציאות, שכן מצינו במדרש על הכתוב "ויקח אברהם את עצי העולה וישם על יצחק בנו" (בראשית כב, ו) את התיאור: "כזה שטוען צלובו בכתפו" (בראשית רבה, פרשה נו; מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 598; על ההפניה למקור העברי אני מודה לחברי האקדמיה אמציה פורת וארי אבנר). בלשונות אירופה שדוברים נוצרים מצוי הביטוי הזה כמטפורה קפואה לציון הסבל האישי המלווה את האדם תמיד, הגורל הקשה, ואילו במקורות העבריים אין זכר לשימוש מטפורי בתמונה זו.

והנה משמשת המטפורה הזאת גם בספרות היפה של זמננו, אצל יורם קניוק:

- חמוטל אמרה פעם, אייל היה **צלב של אבא** (בתו, תל-אביב תשמ"ז, עמ' 203).

ושוב באותו מונולוג של הדמות המספרת בסיפור (על חמוטל):

- **הסבל של אחרים היה תמיד צריך להיות מונח כמו צלב כבד** ואהוב על הכתפיים שלה (עמ' 204).

בדוגמות אלו באה מטפורה לתיאור אופיו של אדם, ומקורה בעולם התמונות של הברית החדשה. מובן שאין למנות כאן מקרים שמדברים על נשיאת צלב בהקשר הממשי של ישו עצמו או של הנוצרים. לדוגמה:

- ואילו הגוף? אינו אלא מטרד חולף. כלי מלא ליחות סרוחות. מקור מועקה ואילוח. צלב שנאלצים לשאתו... (עמוס עוז, קופסה שחורה, עמ' 158).

מטפורת הצלב ונשיאתו באה כאן כהדגמה לעמדתה של הנצרות כלפי גוף האדם. גם אם יש כאן מטפורה, אין היא הופכת לחלק מלשונו העצמאית של הסופר המנותקת ממקורה.

זר של קוצים

בתולדות ישו מדובר על קליעת זר של קוצים לראשו: *πλέξαντες ἀάυθινον στέφανον* (= קלעו עטרת קוצים; מרקוס טו, יז). תמונה זו מחיי מייסד הנצרות נזכרת בספרות העברית של ימינו הן כפשוטה לפי

מקורה, הן כמטפורה לתפארת הכרוכה בסבל ובהשפלה. הנה ציטוטים אחדים שאינם מכוונים לקוצים כפשוטם ולא לנזר שנקלע מהם אלא עניינם במשמעות מושאלת של צירופם זה לזה.

- רעים ותיקים לא החמיצו הזדמנות לעקצו: אומרים עליך שנעשית דוברה של בריטניה הגדולה. קיבל עליו את איבתם, נזר-קוצים, כמין קישוט (שחם, עד המלך, עמ' 9).
- אדם כמוד, שיש לו דירה נאה וכלים נאים ואשה נאה, מה עוד יכול להרחיב דעתו? זר-קוצים... מי שאין השוטים מייסרים אותו בעקרבים, כיצד יוכל לדעת אם הוא נביא? (שם, עמ' 236).
- בעיניו ריחפה רגע הבעה נלעגת ומיד נתחלפה ברוגז. הוא מוכן לחלוק עמי בזר קוצים מוזהב ואני דוחה את מנוחתו? (נתן שחם, עצם אל עצמו, תל-אביב 1981, עמ' 308).
- נוגע אל הלב, אך בה בשעה גם מרגיז, היה האופן שבו ביקש אפרוס להתגדר בזר קוצים... אתה סבלת? הוא סבל כפלים... (שם, עמ' 316). כלומר "זר קוצים" פירושו 'סבל, ייסורים'.

עניי הרוח ועניות רוח

הצירוף "עניי הרוח" בא במתי ה, ג: *μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι* (= אשרי עניי [קבצני] הרוח). הביטוי מציין תכונה אינטלקטואלית, עניות בדעת. ככל הנראה אין כאן אלא תרגום לא מדויק מעברית או מארמית. הצירוף שפל רוח נזכר יחד עם עניי במשלי טז, יט: "טוב שְׁפַל רוּחַ אֶת עֲנִיִּים (עֲנִיִּים קרי) מִחֶלֶק שָׁלֹא אֶת גְּאִים". במקום זה וכן במקומות נוספים (כגון בתהילים ט, יג; י, יג) הקרי הוא ענוים והכתיב עניי, וכאן יכול להתגלות מקור הצירוף הנוצרי "עניי הרוח". מן הסתם במקור העברי או הארמי הביע הצירוף תכונה מוסרית (*ענווי רוח, היינו ענוים, ענוותנים), ואילו בתרגום היווני הוא משמש כמטפורה לציון תכונה אינטלקטואלית, וכך נתפש הצירוף גם בלשונות אירופה שהנוסח היווני של האוונגליון תורגם אליהן, כגון poor in spirit באנגלית, lelki szegények בהונגרית. במשמעות מושאלת זו חדר הביטוי לעברית מלשונות אירופה. הנה דוגמה לצירוף מופשט הנגזר מ"עניי הרוח", והוא עניות רוח, אלא שההקשר שם רומז במפורש למקור הביטוי בברית החדשה:

מִשְׁכִּילָה ד"ר שושן בנמרצות עסקית נזעמת, כמעט, את קניית הכרטיס הלז, ראיתיו מתישב למסעו הפנימי ומפליג אל מעלות הקדושה, כאותם מבני אמונתו מימין ומשמאל שהיו מתקדשים בטהרת משיחם מי בתלוי ראש ובעצימת עינים של עניות-רוח נוצרית, ומי בדממה של עמידת דום המעידה על איתערותא בנוסחה

הצבאי, אלא מפנה פניו על סביבותיו בקוצר-רוח בולט כמוודד את מידת הבורות ועם-הארצות המכונפת בכל אחת מחליפות החג המקיפות אותו...

דוד שחר, קיץ בדרך הנביאים, תל-אביב תשמ"ה, עמ' 111

ההקשר מורה כי המחבר רומז בביטוי "עניות-רוח נוצרית" לבערות, למיעוט הידיעה (הוא בודק את "מידת הבורות ועם-הארצות" שבסביבתו), וכנראה גם לענווה (בניגוד אירוני ל"תילוי ראש").

אתה אמרת

לכאורה משפט של שגרה הוא "אתה אמרת!", ואפשר למצוא אותו בקטעי שיחה ביצירות הספרות היפה, כשאחריו בא משפט תוכן ובו הדברים שאמר הנמען. אולם כמשפט עצמאי, שאינו קשור בתוכן האמירה שלאחריו, ואף הדברים הנרמזים בו בדרך האנאפורה אינם מפורשים בטקסט, יש לו מעמד מיוחד בסוגי האמירה. יש בו פעולת דיבור של התרסה, של האשמה מְקֻלָּא. כמשפט אילוקוציוני כזה נראה לי שיש עמו מההסתמכות על מקורו בברית החדשה. באוונגליון של מתי כו, כה מסופר שישו מקלל את מי שהלשין עליו, והוא משמיע את קללתו באזני יהודה איש קריות ("נוח לו שלא נברא"). יהודה איש קריות המלשין מגיב על כך: *μήτι μὲν* (= האם זה אני, אדוני?), וישו משיב במשפט קצר זה, שיש בו משום מיקוד ההאשמה במי שהסגיר את עצמו בלא משים: *Σὺ εἶπας* (= אתה אמרת).

דומה שהמקום הזה אצל נתן שחם מוסר את הקונוטציה מהאוונגליון: האני המספר אומר במעין דו-שיח, שאינו אלא מונולוג, דברים שהתכוון להשמיעם למישהו ("רציתי לומר אך לא אמרתי") וחשב בלבו בלבד:

כאשר אתה יושב בחבורה של מלומדים ומשמיע דברי התפעלות מן החיבור הגאוני של סטלין "על הלשון" עשית עמם חסד גדול. אתה אמרת. הם לא אמרו. הם יודעים ואתה יודע כי הלשון לא "נוצרה כדי..."

שחם, **עצם אל עצמו**, עמ' 159

יש כאן התרסה במשפט "אתה אמרת", ייחוס ההאשמה של מעשה חנופה, של אמירת דברי כזב כאילו הם אמת שהמשמיע אותם מאמין בה.

* * *

אכן, המקום המתאים לדיון בנושא הלעז בעברית של ימינו הוא מליאת האקדמיה ללשון העברית, שחברים בה סופרים וחוקרי לשון, מלומדים

ואנשי רוח. רשאים אנו לצפות, שלחברי המוסד הזה תהיה הסמכות והיכולת לדון בשאלה מבחינותיה השונות ולעצב לעצמם עמדה כוללת ומאוזנת, שיהיו בה שיקולים לשוניים-בלשניים, שיקולים תרבותיים-כלליים ושיקולים חברתיים מעמיקים כאחד. כדי שלא יהיו דבריי רק בירור עיוני, בחינת "דרוש וקבל שכר" (כשהשכר הוא הדרשה עצמה), רוצה אני להביע דעה אישית בנושאים שהועלו כאן, גם כחבר האקדמיה ללשון וגם כחלק מן החברה הכללית בישראל. המסקנה המעשית העולה מדבריי היא, לדעתי, שאין לחשוש מן הלעזים המכריזים על עצמם שהם לעזים ואינם באים לרשת את מקומם של ילידי הבית בלשון. ריבויים מפריע לנו, צעקנותם והגזמתם מעוררות חמלה על לשוננו, ואף על פי כן אין לראות בהם סכנה ללשון. סופם לעבור מן העולם עם חילופי האֶפְנָה, כדרך שבאו. אולם יש לנו לחשוש מן הלעז המוסווה, המתלבש בלבושה של עברית "מקורית", של יצירה מהודרת בספרות היפה ובעיתונות, תחילה בהצגתה של לשון דיבור "אותנטית" בפיותיהן של דמויות בספרות, ובהדרגה גם בלשונם של המחברים-הסופרים. הסופרים הם אמני הלשון, והם משמשים בכתבתם, במתכוון ושלא במתכוון, מופת למי שרוצה לסגל לעצמו לשון כתיבה גבוהה מהתקן. אליהם יוצאת הקריאה: "חכמים היזהרו בדבריהם...".